

Çingiz Aytmatovun “Kassandra damğası” romanında xaosmos

Mehman Həsənli

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: mehman.hesen@gmail.com

Annotasiya. Ceyms Coysun uğurlu kəşfi olan Xaosmos anlayışı, xaosun tərkibində nizamın mövcudluğunu, eyni zamanda kosmosda xaotikliyə meyilliliyin olmasını və onlar arasında qarşılıqlı keçidin mümkünlüyü fikrini irəli sürür. Bu kontekst Çingiz Aytmatovun “Kassandra damğası” romanının mahiyyətini açmağa, onun məğzində duran məqamları aydınlaşdırmağa imkan verir. Başdan-ayağa bəşəriyyətə çağırış, xəbərdarlıq missiyasını icra edən “Kassandra damğası” romanında xaosla kosmos, Xeyirlə Şər mübarizədə təsvir edilir. Məqalədə “Kassandra damğası” romanındakı Kassandra ilə bağlı mifoloji mətnin illuziya kimi XX əsrdə baş verən proseslərə paralel təsiri tədqiqatə cəlb edilmişdir.

Açar sözlər: Çingiz Aytmatov, “Kassandra damğası”, illuziya, xaos, kosmos

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 26.05.2022; qəbul edilib – 03.06.2022

The conception of Khaosmos in the novel “Cassandra's Brand” by Chingiz Aitmatov

Mehman Hasanli

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: mehman.hesen@gmail.com

Abstract. James Joys with his successful discover – the conception of Khaosmos puts forward ideas about the existence of regulation in chaos, at the same time tendency to chaotic in space and possibility of interaction among them. This context reveals the essence of the novel “Cassandra's Brand” by Chingiz Aitmatov and clarifies the main points on its basis. In the novel “Cassandra's Brand” realizing the mission of the call and alert mission chaos and space and Good and Evil are described in the struggle. In the article parallel influence of mythological text related to Cassandra as an allusion to the processes happened in the XX century is involved in the study.

Keywords: Chingiz Aitmatov, Cassandra's Brand, allusion, chaos, space

Article history: received – 26.05.2022; accepted – 03.06.2022

Giriş / Introduction

XX əsr bəşər üçün böyük elmi-texniki inqilablarla yanaşı, onların doğurduğu kataklizmlərlə yadda qaldı. Humanitar fikir baş verən paroksizmlərin qarşısında aciz qalmamaq üçün çıxış yollarını axtarırdı. İnsan zəkası məhz bu əsrdə yaşadığımız planetin sərhədlərini aşıb sonsuz qalaktikaya daxil oldu. Lakin əldə olunan nəticələrdən supergüc dövlətlər, bir-birinə qarşı istifadə edirdilər. Bu isə humanitar böhrana, insanı və insanlığı çıxılmaz bir dalana sürükləməkdəydi. Belə bir situasiyada ədəbiyyat, tarixin bütün dövrlərində olduğu kimi, mühüm bir missiyanı öhdəsinə götürməliydi. XX əsrin ədəbi-fəlsəfi, bədii-estetik inkişaf dinamikası bizə bu barədə çox söz deməyə imkan verir. Bu baxımdan Çingiz Aytmatovun “Kassandra damğası” romanı ümumbəşəri çağırış, hətta xəbərdarlıq missiya-

sını icra edən maraqlı roman nümunələrindən biridir. Qlobal problemlərdən bəhs edən fantastika ilə mifin vəhdətindən yaranan “Kassandra damğası” romanı 1994-cü ildə “ЗНАМЯ” jurnalında çap olunub.

Akademik İsa Həbibbəyli Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu tərəfindən ilk dəfə Azərbaycan dilində çap olunmuş “Kassandra damğası” romanının (tərcümə edən: fil.f.d., dos. Nərgiz Cabbarlı) Ön sözündə yazır: “Kassandra damğası” anlayışı qüdrətli yazıçı Çingiz Aytmatovun bəşəriyyətdə ünvanladığı xəbərdarlıqdır, yazıçı-vətəndaş narahatlığının ifadəsi olan çağırışdır. Çingiz Aytmatovun yazdığı “Kassandra damğası” romanı mövzu və ideyasına görə bəşəriyyətin xilaskarlıq romanıdır” [3, s.12].

Roman Çingiz Aytmatovun yaradıcı taleyində xüsusi bir fərqləndirici xüsusiyyətə malikdir. Yazıçı “Fuji Yama” pyesindən sonra növbəti dəfə türk mifologiyasındankənar mətnlərə müraciət etmiş, bəşəri problemləri özündə ehtiva edən qlobal bir əsər yazmışdır.

Əsas hissə / Main Part

Yunan mifologiyasına görə, Kassandra onun sevgisini rədd etdiyinə görə, Appolon tərəfindən lənətlənmişdir. Mif mətnində Kassandraya Appolon tərəfindən gələcəyi görmə bacarığı verilmişdir. Lakin lənətləndiyi üçün ona kimsə inanmamışdır. Hətta Troya Atının gətirəcəyi fəlakət barəsində əvvəlcədən xəbərdarlıq etsə də, ona inanan olmamışdır. Rahibə olmaq istəyən Kassandra nəticədə bir qadın olaraq aşağılanmış, təhqiredici bir həyata sövq edilərək öldürülmüşdür. Kassandra mövzusu alman romançısı və esseisti Krista Volfun “Kassandra” (1983) romanında [5] feminist yanaşma ilə işlənmişdir. Volf 80-ci illərdə Üçüncü Dünya müharibəsi təhlükəsinin yarandığını və supergüclərin sürətlə silahlanmasına qarşı çıxmışdır. Volfun Kassandraya müraciəti dünyanın xilasının qadınlarla mümkünlüyü, bütün bəlalərin, müharibələrin kişi tərəfindən aparıldığı qənaətini ortaya qoyan yanaşmadır. Volf əsərində mifdə qəhrəman kimi təqdim olunan Hektor, Aqemennon kimi obrazları qorxaq, zəif, qadınlar tərəfindən idarə edilən xarakterlər kimi təqdim etmişdir.

Kassandranın taleyi Çingiz Aytmatovun romanında bir illuziya kimi çıxış edir. Yazıçı onun üslubuna xas olan təzədə mif mətnindən yararlanmış, paralel taleləri təsvir etmişdir. Rahib Filofey taleyi və funksiyası etibarilə Kassandradır. Eyni zamanda onun aşkarladığı və embrion Kassandra adlandırdığı kəşfi də mifdəki məzmunla paralellik təşkil etməkdədir. Tale paralelliyi bir-birinin müasiri olan iki alim, bioloq Filofey və futuroloq Rober Bork arasında: “...həmin vaxt orbitdə, kosmik tənhalıqda yaşayan, Borkun varlığından xəbəri belə olmayan Filofeyin taleyi ilə bağlı olduğunu da düşünürdü... Hər necə olursa-olsun, baş verməli olacaq o hadisə baş vermişdi. Talelər arasında yaranmış bağ, artıq heç cür qopası deyildi. O aylı gecədə bütün bunlar haqqında hələ heç kəs heç nə bilmirdi. Bir-biri ilə bağlananlardan heç biri...” [1, s.91-92]

“Kassandra damğası”nı ritorik suallar romanı adlandırmaq olar. Əsərdə əsas mətləblər məhz bu suallar vasitəsilə təqdim edilir. Filofeyin Roma papasına ünvanladığı, Robert Borkun Oliver Ordokla, Entoni Yungərlə, eləcə də təklikdə qaldıqda özünə və sonda əsərin epiloqundakı Filofeyin vəsiyyətində verilən cavabsız suallar əsərin ideyasındaki məğzi, yazıçının çatdırmaq istədiyi mətləbləri ifadə edir. Bu suallar bəşəriyyət və onun gələcəyi üçün həyati əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

Professor Qorxmaz Quliyev “Xaosmos ədəbiyyatda” məqaləsində Xaosmos termini haqqında yazır: “Neologizm üçtərkiyədir – “xaos”, “kosmos” və “osmos” sözlərinin bir-birinə nüfuz edib çulğalaşmasından təşkil olunmuşdur. “Xaos” dağınıqlıq və nizamsızlıq, “kosmos” nizamın bərpa olunması, “osmos” isə bu iki durum arasında keçidə imkan yaradan arakəsmədir” [4, s.159].

Ceyms Coysun uğurlu kəşfi olan Xaosmos anlayışı kaosun tərkibində nizamın mövcudluğunu, eyni zamanda kosmosda xaotikliyə meyilliliyin olmasını və onlar arasında qarşılıqlı keçidin mümkünlüyü fikrini irəli sürür. Bu kontekst Çingiz Aytmatovun “Kassandra damğası” romanının mahiyyətini açmağa, onun məğzində duran məqamları aydınlaşdırmağa imkan verir. Çingiz Aytmatovun yaradıcılığı, xüsusən də romanları çağırış mahiyyətli konseptuallığa malikdir. “Gün var əsrə bərabər”də manqurtlaşma probleminin fərddən qlobal miqyasa qədər çoxqatlı təsviri, “Qiyamət” ro-

manında dünyanın sonunun labüdlüyü və nəhayət, “Kassandra damğası”ndakı Filofeyin xəbərdarlığı kaos-kosmos qarşıdurmasının bütün aspektləri ilə aydın təsvir olunmuşdur.

Çingiz Aytmatov XX əsrin sonlarına doğru dünyada baş verən ziddiyyətli prosesləri romanda suallar şəklində ifadə etmişdir. Romanda bütün elementlər sivilizasiyadakı qütblərəarası münasibətlərin ifadəsinə yönəlmişdir. “XX əsrdə özgələşmənin antoqonist xarakter kəsb etməsi cəmiyyətin və ayrı-ayrı fərdlərin həyatında mərkəzdənqaçma tendensiyalarının sürətlənməsinə səbəb oldu. Bu, paradoksal şəkildə həm təbiət elmlərində, həm də humanitar fikirdə gerçəkliyin müxtəlif sahələrində müşahidə olunan parçalanmanı, bölünməni dəf etmək cəhdlərinə, bütövləşmə meyillərinə – onların bir araya gəlməsinə meydan açdı. Lakin bu bütövləşmə meyilləri parçalanmanın aradan qaldırılmasına yox, əksinə, onun mövcudluğunun və labüdlüyünün vurğulanmasına əsaslandı” [4, s.159].

Əsərdə orbital stansiyada özünü kosmik rahib adlandıran Filofeyin – Andrey Krıltsovun “Tribyun” qəzetində çap olunan Roma papasına müraciəti yer kürəsini lərzəyə gətirir, dünyanın ən müxtəlif ölkələrində etirazlar baş qaldırır. Filofeyin məktubunda hələ döllənmənin ilk həftəsində embrionun öz gələcək həyatına, taleyinə qarşı çıxması kimi fantastik kəşfdən danışılır: “Mənim iradəmdən asılı olsaydı, doğulmamağı üstün tutardım. Sizin sualınıza cavab olaraq siqnal ötürürəm. Bunu siz alın yazımı, məni, deməli, həm də ailəmi gözləyən bədbəxtlikləri hiss etməyim kimi başa düşə bilərsiniz. Əgər bu siqnalları anlayırsınızsa, bilin ki, mən kassandra-embrionam... Dünyaya gəlmədən, heç kimə əzab-əziyyət vermədən yox olmağı seçirəm. Siz soruşursunuz – mən cavab verirəm: yaşamaq istəmirəm. Amma istəyimə baxmadan, məni dünyaya gəlməyə məcbur qoyacaqlarsa, taleyi qismətimə necə düşübsə, eləcə də qəbul edəcəyəm. Bütün insanlar bütün zamanlarda etdikləri kimi... Nə etməli? Özü-nüz qərar verin! Hər kəsdən də əvvəl məni dünyaya gətirəcək ana söyləsin bunu! Amma əvvəlcə məni eşitməyə və anlamağa çalışın. Mən – Kassandra-em-brionam. Hələ ki məndən xilas olmaq üçün gec deyil və mən buna hazırım. Mən – Kassandra-embrion! Bir neçə müddət sizə özümdən xəbər verəcəyəm! Mən – Kassandra embrion sizə öz siqnallarımı göndərəcəyəm. Mən – Kassandra-embrion, dünyaya gəlmək istəmirəm, istəmirəm, istəmirəm!... Mən – Kassandra-embrion!” [1, s.29].

Müxtəlif şifahi və yazılı mətnlərdə doğuşa etirazın lokal, hər hansı bir fərdin timsalında ifadəsinə rast gəlinmişdir. Kral Edip dastanında, eləcə də Sofoklun faciəsində Edipin gələcək uğursuz taleyi falçı, öncəgörənlər tərəfindən bildirilir. Uşağı meşəyə atmaqla uğursuz taledən qaçmaq istəsələr də, olan olur.

Çingiz Aytmatov isə məsələyə qlobal miqyasda yanaşır. Burada söhbət hər hansı fərddən getmir, kassandra embrionu bütün insanlığın arzuolunmayan faciəsidir.

Elmin sürətlə inkişaf etdiyi dövrdə Çingiz Aytmatov insanın və onun ali dəyərlərinin, hisslərinin məhv edilməsini qəbul edə bilmir. “Gün var əsrə bərabər” romanında Sabitcanın insanların biotiklər vasitəsilə idarə olunacağı ilə bağlı fərziyyəsini Yediqey aqglasıqmaz qəddarlıq kimi rədd edir. Bu romanında ziddiyyət məhz bu məqamın üzərindədir. İnsan zəkası durmadan inkişaf edir, hətta İlahi qüdrəti ələ keçirmək uğrunda mübarizə aparır. Bütün planeti orbital stansiyadan ovucun içi kimi nəzarətdə saxlamaq, əsli-nəslə olmayan inkub insanın yaradılması, axı, həm də Tanrıya qarşı çıxmaq, onun bacarıqlarını mənimsəmək demək idi. Çingiz Aytmatovun yazdığı kimi “..gələcək obrazının mövcud olmadığı həyat qısırdır” [1, s.25]. Amma insanın genetik strukturunu metomorfozaya məruz qoyaraq gələcəyin yaradılması kimə və nəyə lazım idi? Çünki hər bir balaca rüşeymdə, hər bir yenidoğulmuş “bərpa edilən” variantda əbədi hərəkətin təkrarolunmayan şifrəsi qorunur. Dünyaya gələn hər bir varlıq zamanın axınında özünə bənzəyən növbəti birini yenidən dünyaya gətirmək üçün şifrələnib və bütün bunlar lap elə başlanğıcdan dünya quruluşuna Yaradıcı güc tərəfindən tətbiq edilib” [1, s.37].

Əsərdə özünü kosmik rahib adlandıran Filofey özü də ailəsi tərəfindən atılmış, bir növ kəşf etdiyi “iks nəslin ilkin formasıdır. Buna görə də Filofey “bəşəri cinayət” hesab edilən inkub insanın yaradılmasını adi bir şey hesab edirdi.

Çingiz Aytmatov çıxış yolunu həm də dinlərin bir-biri ilə qarşılıqlı dialoqunda görür. “Mənim təsəvvürümdə istənilən bir din – öz müstəsnalığından aldığı həzzin içərisində ətalət vəziyyətində qalmayıbsa – bir çox səslər üçün rezonator rolunu oynaya bilər. Səma müxtəlif quşların uçuşu üçün geniş vüsət təklif etdiyi kimi...” [1, s.36].

Embrionun doğuşdan imtinası və bu imtinanın xal piqmenti şəklində özünüifadəsi bəşəriyyətə

ünvanlanmış xəbərdarlığın maksimalist formasıdır. Filofeyin durmadan Papaya ünvanlandığı suallar gözlənilən təhlükənin miqyasından xəbər verir. “Məgər nəsilin davam etdirilməsinin mənası varmı? Hətta ola bilsin ki, dünyəvi möhnətlərin belə heç bir anlamı yoxdur... Bundan sonra necə olsun bəs? Adəm və Həvvadan miras qalmış həyatın sarsılmaz quruluşunun itirilməsini nə ilə kompensasiya edə bilərik? Yaxşı olmazdımı ki, biz də kassandra-embriyonun bu periskopundan həyatımıza, yaşamımıza baxa bilək? Məgər bizi darmadağın edən fırtınaların səbəbi özümüz deyilikmi? Düşünməyə belə qorxuram: kassandra embrion bizim yer üzündəki alın yazımızdan üz döndərməyimizin təzahürü deyilmə? Axı biz – ideyaca tanrıya bənzəyən insanlar bu səviyyəyə necə düşə bildik? İnsanlar hansı işlərdə və fikirlərdə “özlərini ötüb keçməli idilər ki”, təkamülü hələ rüşeym mərhələsində olan dölü belə bir apokaliptik səviyyəyə yetirsinlər?” [1, s.41]

Əsərdə yazıçı kassandra embrionunu kütlələrin lənətlədiyi, faciəvi formada qəbul etdiyindən fərqli, mənəvi cəhətdən kamilləşmək üçün xəbərdarlıq signalı kimi dərkinə, izahına çalışır. Həm Filofeyin, həm də onun yerdə müdafiəçisi futuroloq Robert Borkun bu cəhətdən fikirləri ortaqdır. İnsan əməyinin nəticəsi olaraq meydana çıxan QİÇS və digər bu kimi xəstəliklər, müharibələr, iqtisadi böhranlar, aclıq, cinayətkarlıq, narkomaniya, irqçilik, nüvə sınaqları, qara dəliklər və s. onun yer üzündə gələcək mövcudluğu üçün ciddi təhlükələrdir.

Nəticə / Conclusion

Əsərdə Robert Bork ABŞ-da yaşayan futuroloq alimdir. Onun tədqiqatları ilə Filofeyin fikirləri arasında müəyyən qədər oxşarlıq, paralelliklər mövcuddur. Borkun taleyində yuxu ilə gerçəklik iç-içədir. O, hər gecə yuxusunda balinaların kütləvi şəkildə harasa üzməsini görür və özü də sanki onlarla birlikdə üzür. Borku alim olaraq narahat edən məsələlərdən biri də balinaların kütləvi şəkildə sahilə yaxınlaşaraq intihar etməsidir. Canlının yaşama uğrunda mübarizə və özünümüdafiə hadisəsinə zidd olan bu total intiharın səbəbi alimi düşündürür. Əsərdə kütlənin bəzən siyasi alət kimi yanlış yönləndirilməsinin xaosa səbəb olması nümayiş etdirilir. Alim Robert Bork həqiqətləri söyləsə də, Ordokun siyasi kompaniyasına uyğun gəlmədiyi üçün “Kassandra” taleyi yaşayır, lənətlənərək öldürülür.

“Kassandra damğası” romanı Çingiz Aytmatovun əvvəl yazmış olduğu əsərlərində bəşəriyyətin sağlam gələcəyi naminə narahatlığının qlobal miqyasda ifadəsidir.

Ədəbiyyat / References

1. Çingiz Aytmatov. *Kassandra damğası*. Bakı: Elm və təhsil, 2018.
2. İsa Həbibbəyli. Çingiz Aytmatov haqqında söz. Bakı: Elm və təhsil, 2018.
3. İsa Həbibbəyli. Çingiz Aytmatovdan bəşəriyyətə xəbərdarlıq: “Kassandra damğası”. Çingiz Aytmatov. *Kassandra damğası*. Bakı: Elm və təhsil, 2018.
4. Qorxmaz Quliyev. *Xaosmos ədəbiyyatda*. Bakı: “Azərbaycan” jurnalı, 2019.
5. Christa Wolf. *Kassandra*. Türkiyə İş Bankası Yayınları, 2020.

Хаосмос в романе Чингиза Айтматова «Тавро Кассандры»

Мехман Гасанли

Доктор философии по филологии

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: mehman.hesen@gmail.com

Резюме. Понятие хаосмос, удачно придуманное Джеймсом Джойсом, означает мысль о том, что, как в хаосе присутствует порядок, так и космос тяготеет к хаосу, и между ними может существовать взаимный переход. Это даёт возможность познать достоинства сущностные моменты в контексте романа «Тавро Кассандры».

Роман «Тавро Кассандры», от начала и до конца изображающий борьбу космоса и хаоса, Добра со злом, выполняет миссию обращения с призывом к человечеству.

В статье к исследованию привлечена использованная в романе «Тавро Кассандры» аллюзия параллели влияния мифологического сюжета о Кассандре на процессы, происходящие в XX веке.

Ключевые слова: Чингиз Айтматов, «Тавро Кассандры», аллюзия, хаосмос